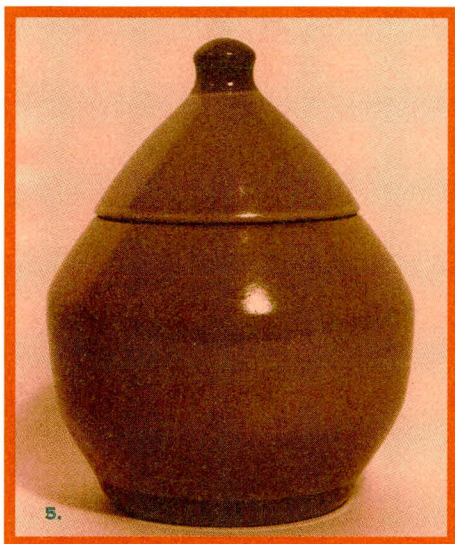

UTRECHTSE ATELIERS

In Utrecht richtte Jan van Ham (1892-1989) in 1920 met K. Mertens, E. Snel en C.J. van Muijen DE VIER PADDESTOELEN op. Van Ham had in Gouda als leerling van Lanooy veel kennis opgedaan. De andere oprichters waren afkomstig van St.Lukas.

Het bedrijf werd gevestigd aan het Eerste Klein Lijnpad aan het eind van de Croeselaan in een oude drogerij met een hoge schoorsteen. Er was voldoende ruimte en er waren voldoende deelnemers voor een begin, maar door de zwakke financiële onderbouw en een teveel aan meningsverschillen liep het snel mis. Mertens en Snel verlieten het bedrijf na enige maanden en de twee overigen gingen nog drie jaar samen door. Zij maakten eenvoudige modellen met originele details en opmerkelijke versieringen. Op room-witte tot lichtpaarse glazuur werden heldergetinte decoraties aangebracht in geel, blauw, paars en vooral een bijzonder menie-oranjerood. Ook zwart werd hierbij als sprekend contrast gebruikt. Ondanks deze artistiek succesvolle resultaten bleef de financiële toekomst zwak.

In 1923 ging Van Ham alleen verder met De Vier Paddestoelen. In 1928 betrok hij een deel van de leegstaande fabriek van St. Lukas; hij maakte daar zelf de modellen en glazuur, schilderde de decoraties en stookte vervolgens de oven. Na 1929 stagneerde ook hier de productie door de economische crisis, amper tien jaren na het beëindigen van de eerste Wereldoorlog. Aardewerk moest goedkoper dus eenvoudiger te fabriceren worden. De decoraties werden niet langer geschilderd, maar gespoten. Dankzij Van Hams vakmanschap en kunstzin kon hij op een redelijk niveau blijven werken en zich economisch handhaven. In 1936 verhuisde hij naar het Van Arkelterrein aan de Verlengde Hoogravenseweg en in 1939 verkocht hij De Vier Paddestoelen aan zijn medewerker Kees van Moorsel, die het bedrijf tot 1942 voortzette in het Utrechtse Elst.

Van Ham bepaalde zich in deze jaren tot schilderen. Kort na 1945 begon hij opnieuw met het bakken van potten in een nieuw atelier aan het Servaasbolwerk, dat hij de toepasselijke naam 't Bolwerk gaf. Hij stuurde zichzelf in 1965 met pensioen, verkocht het bedrijf aan zijn oud-leerling Gert de Rijk en verhuisde naar Tricht, waar hij zeven jaar bleef. Maar de legendarisch geworden Jan van Ham keerde op zijn tachtigste naar Utrecht terug, waar hij actief bleef tot zijn dood in 1989. Hij was een ras-pottenbakker met het juiste gevoel voor oorspronkelijk en harmonisch werk.

Een heel andere figuur was CRIS AGTERBERG (1883-1948), die zich bij het uitvoeren van zijn ontwerpen door geen technisch probleem liet afschrikken. Hij maakte sieraden, bronzen beeldjes, klokken,

leer- en batikwerk en tinnen serviezen en aardewerk. Sinds 1919 werkte hij in een eigen atelier aan de Teelingstraat, waar hij ook over een draaischijf en een oven beschikte. Een aantal ontwerpen voor vazen en schalen werd elders gebakken. Zijn satirische maskers werden uitgevoerd bij Zenith in Gouda. In al zijn werk is het experimenteren met nieuwe richtingen in de beeldende kunsten goed te traceren.

AMP SMIT (1903-1976) was een in Utrecht werkende schilder, reclame-ontwerper en sierkunstenaar, die ook wel eens keramiek ontwierp. Hij had een veelzijdige opleiding gehad aan de Utrechtse Kunstnijverheidsschool en daarna aan de Rijksacademie in Amsterdam. In 1929 en 1930 werkte hij bij de Plaatelbakkerij Zuid-Holland in Gouda om tegeltableaus voor de kruidenierswinkels van De Gruyter te ontwerpen.

JAN SCHONK (1889-1976) was een aan de Academie van Beeldende Kunsten in Rotterdam opgeleide graficus en schilder. Hij woonde in Soest en begon daar in 1925 met het vormen van potten die elders werden gebakken. Korte tijd had hij een eigen bedrijf in Oosterbeek en hij was daarna van 1926-'30 verbonden aan de Plaatelbakkerij Zuid Holland te Gouda. Hier maakte hij ontwerpen voor gebruiks-aardewerk, plasticen en reliëftegels. Daarna was hij uitsluitend als graficus werkzaam.

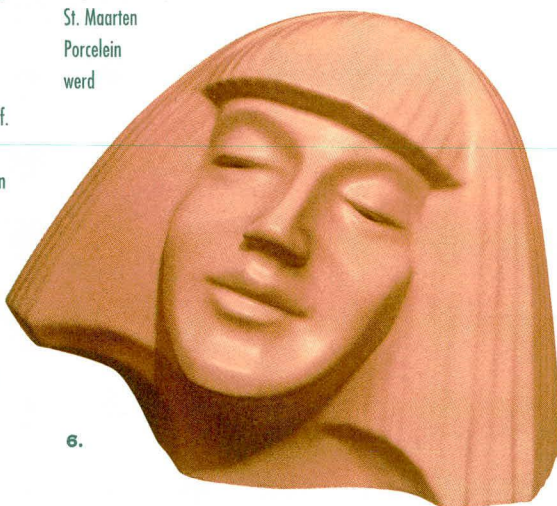
WIM HARZING (1898-1978) woonde in Rijsenburg en was beeldhouwer en ontwerper van religieuze kunstnijverheid. Hij ontwierp liturgisch glas voor Leerdam en keramische wijwaterkruikjes voor de Wed. J.R. van Rossum te Utrecht. De kruikjes werden uitgevoerd door Goede-waagen in Gouda. Zijn plasticen werden vervaardigd door Russel-Tiglia in Tegelen en de Ram in Arnhem.

LUIGI DE LERMA (1907-1965), afkomstig uit Italië, trouwde met de pottenbakster Sophie van der Does de Willebois. Zij hadden in de jaren '20 een majolikabedrijf in Vietri bij Napels en maakten volgens een oude traditie helder beschilderde grote borden en schalen. In 1935 vestigden zij zich in Groenekan, waar zij de majolika-techniek voortzetten, met dit verschil, dat de objecten kleiner waren en de kleuren zachter. De beschildering bestond vaak uit vogels, vissen en planten. Na het overlijden van Sophie, in 1961, ging Luigi door met steengoed en half-porselein, voorzien van gekerfde en geschilderde decoraties.

ST. MAARTEN PORCELEIN (1947-1960)

Eind jaren '30 begon de bouwkundig tekenaar Han Knaap (1913-1973) te experimenteren met klei en na 1941 wijdde hij zich in een eigen werkplaats geheel aan het maken van aardewerkplasticen. Vanaf 1947 werd, met behulp van een handdraaier, begonnen met het produceren van vazen en serviezen onder de naam St. Maarten Porcelain. Het bedrijf liep zo goed, dat hij in 1948 een kleine fabriek begon in Rhenen. Hier vergrootte hij de productie door ten dele over te gaan op het gietprocédé.

St. Maarten
Porcelain
werd

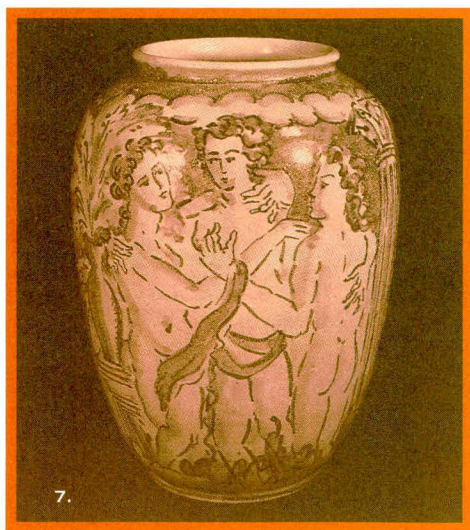

ook buiten Nederland bekend en tijdens de Xde Triennale van Milaan in 1954 kreeg de inzending van Han Knaap een gouden medaille. Helaas was dit succes van korte duur, want door de invoer van porselein uit het buitenland en het gebrek aan financiële middelen voor het opzetten van een grootschalige fabricage kon hij zich niet handhaven. De fabriek werd dan ook in 1960 opgeheven.

AMBROSIUS NAGTEGAAL (1912) werkte lange tijd bij Mobach in dienstverband. Hij startte in 1946 een eigen pottenbakkerij, in een werfkelder aan de Oudegracht in Utrecht. Tot 1970 bleef hij werkzaam en maakte eenvoudige schalen en vazen, vaak met een zwart-witte vlakversiering.

LAURENS TUIJNMAN (1901-1972) kwam op veertienjarige leeftijd uit Celebes naar Nederland om zich voor te bereiden op een muzikale loopbaan. Hij speelde een jaar in het Utrechts Studenten Orkest, maar legde zich geleidelijk toe op de tekenkunst. Na de tweede Wereldoorlog bekwaamde hij zich met succes in de pottenbakkerskunst, waarin hij een hoge mate van verfijning wist te bereiken. De Oosterse invloed is duidelijk merkbaar in zijn werk.

JO UITERWAAL (1897-1972) was een veelzijdig beeldhouwer, die zijn gehele leven geëxperimenteerd heeft met diverse stijlen, van geometrische abstractie tot surrealisme. Hij maakte veel beeldhouwkunst voor de Utrechtse architect S. van Ravesteyn. Als een van de eersten gebruikte hij op onorthodoxe wijze materialen zoals hout en metaal voor sculptuur. Verder paste hij veel aardewerk en gips toe.

ERICH WICHMANN (1890-1929) studeerde kunstgeschiedenis in Utrecht, maar werd bekend als schilder, beeldhouwer en kunstnijveraar. Tussen 1918-1927 hield hij zich veel bezig met keramiek, die aanvankelijk in Wenen werd uitgevoerd. Voor de in 1924 opgerichte afdeling Kunstnijverheid van de Plaatelbakkerij Zuid-Holland te Gouda leverde Wichmann ontwerpen voor maskers en andere voorwerpen.

KERAMISTEN NU

Er is een zekere moed voor nodig om zich als zelfstandig keramist te vestigen, omdat in het maken en verkopen van de producten veel tijd en geld geïnvesteerd moet worden. De oorspronkelijke ambachtelijkheid van gebruiksvoorwerpen is allang en voor het grootste deel vervangen door machinale productie. Veel keramisten maken sier-voorwerpen en weer anderen maken in toenemende mate objecten die in wezen beeldende kunst zijn. Ook in stad en provincie Utrecht schommelt de productie tussen gebruikskeramiek en min of meer abstracte plastic. Bij de hier geboden keuze uit de hedendaagse

Tegel- en Steenfabriek 'Rotsenburg' opgericht.

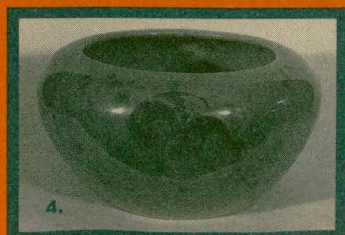
De zakelijk directeur Jan Willem

Mijnlieff (1862-1937) nam twee

talentvolle ontwerpers in dienst: J.K. Leurs en J.C. Heytze, afkomstig van de Haagsche Plateelfabriek Rozenburg. Dit had tot gevolg dat de Holland-productie veel overeenkomsten vertoonde met die van Rozenburg, maar ook met het werk van andere verfijnde Nieuwe Kunst-bedrijven, zoals Haga in Purmerend en de vroege Zuid-Holland in Gouda. Het ging de Holland goed, mede

door een grote bekendheid in Europa na het verwerven van een zilveren medaille op de Parijse Wereldtentoonstelling van 1900. Ook de tegelafdeling floreerde. In het begin werden daar alleen 'Oud-Hollandse' tegels van het formaat 13 x 13 cm gemaakt. Na de komst van Jacob P. van den Bosch (1868-1948), een binnenhuisarchitect die de beginselen van de geometrische Nieuwe Kunst was toegedaan, werden ook moderne ontwerpen uitgevoerd, die o.a. door de architect H.P. Berlage werden gebruikt. De export liep echter na enige jaren terug en de leiding kon de veranderingen niet bijtijds opvangen. Toen ook de afzet in Nederland begon te stagneren wist men niets anders te doen dan de vervaardiging van sieraardewerk te staken. Alleen de tegelproductie bleef over en ook deze verliep tijdens de eerste Wereldoorlog. De fabriek kwam in 1917 tot stilstand en werd drie jaar later opgeheven.

Het derde belangrijke Utrechtse bedrijf was de in 1909 opgerichte N.V. KUNSTAARDEWERKFABRIEK ST. LUKAS. A. Enthoven, directeur van een rubberbranderij, leverde het benodigde kapitaal en de andere oprichter, G.J.D. Offermans was afkomstig van de Porcelayne Fles, waar hij nauw betrokken was bij de ontwikkeling van nieuw aardewerk. Eerder had hij met Lanooy bij Haga in Purmerend glazuurproeven uitgevoerd. De fabriek werd gevestigd aan de Strosteege achter het atelier van zilverwerken van Anton Begeer aan de Oudegracht. Offermans werd hier vooral bekend door zijn elegante vazen, dikwijls van Japanse snit, met een ijl decor van vissen, insecten, vogels en planten onder een goudglanzende glazuur. Dit REFLET MÉTALLIQUE was soms ook zilverkleurig. De belangstelling voor deze late fin de siècle luxe was al snel zo groot, dat het werk niet alleen in Nederland, maar ook in Parijs, Londen en Berlijn werd verkocht. Binnen een jaar kreeg St. Lukas in Utrecht een gouden medaille op de Tentoonstelling voor Kunst, Handel en Nijverheid in het Park Tivoli. En zo ging het door, o.a. met een ere-diploma op de eveneens in 1910 gehouden Wereldtentoonstelling in Brussel.

Al in 1911 waren uitbreidingen noodzakelijk en werden talentvolle schilders aangetrokken om de kwaliteit te waarborgen. Carel

Begeer maakte enige ontwerpen en de beeldhouwer M.J. Hack werkte korte tijd bij St. Lukas, o.a. voor het ontwerpen van tegeldecors. Heytze werd de voornaamste artistieke kracht na het vertrek en de vrij plotselinge dood van Offermans. Ook werd het voor St. Lukas noodzakelijk om vanaf 1913 rekening te houden met de stilistische vernieuwingen.

3. Er werd geëxperimenteerd met de oppervlaktestructuur van vazen door het aanbrengen van extra klei en kleur. Ook dit bedrijf kreeg te lijden van de eerste Wereldoorlog, temeer omdat het grotendeels op export was aangewezen.

In 1923 lag het bedrijf stil, maar een nieuwe geldschieter maakte het mogelijk om nog tot 1927 door te werken. De fabriek werd toen verplaatst naar Maarssen, waar nog enige tijd eenvoudig, maar goed ogend aardewerk werd gemaakt met een grijze, rode of gele ondergrond en meestal een enkele zwarte streep. Het onvermijdelijke einde kwam in 1930.

De FAIENCE- EN TEGELFABRIEK WESTRAVEN v/h GEBR RAVESTEYN werd in 1907 door F.W. de Tombe opgericht als voortzetting van de Plateelfabriek Gebr. Ravesteyn. Vanouds werden hier Oud-Hollandse tegels, tegeltableaus en handgevormd bouwaardewerk gefabriceerd. Om mee te doen aan de Nieuwe Kunst werd al in 1906 de plateelschilder P.C. Köhler (1876-1960) aangetrokken, die voor Westraven onder het merk "Potterij Rembrandt Utrecht" moest werken. Hij maakte aan het Gouds plateel verwante donker getinte vazen met versieringen van gestileerde bloemen. Veel succes heeft deze poging niet gehad, want Köhler vertrok al in 1907 naar Nijmegen, waar hij de Potterij Rembrandt nog lang kon voortzetten. Westraven zette zijn traditionele productie voort. De economische crisis van 1929 zette ook dit bedrijf onder zware druk en er werd naar een de verkoop stimulerende produktie gezocht. Dit lukte met een groot aantal ontwerpen van Cris Agterberg, die veel aftrek vonden. In de traditionele sektor werd veel bereikt door cloisonnétegels met o.a. Oud-Hollandse molens en schepen, dieren en sprookjesfiguren. Ook religieuze voorstellingen naar ontwerpen van Charles Eyck, H. Walstra en enkele anderen waren zeer gewild.

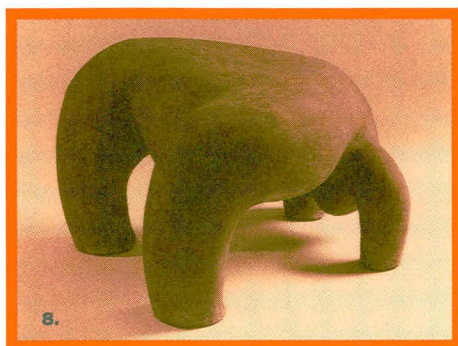
De afdeling Potterie had succes met een grote verscheidenheid moderne bloempotten en vazen. Befaamd werden de kleine elegante 'Japanse' vazen en potjes die het goed deden in moderne interieurs en die tot lang na 1945 gemaakt werden.

In 1985 werd de fabriek naar Groenekan verplaatst en de Porcelayne Fles nam het bedrijf over dat in 1994 naar Delft verhuisde.

Stichtse keramiek is gestreefd naar het tonen van een zo groot mogelijke variatie. De ontwerpers worden in alfabetische volgorde genoemd, ieder met een korte kwalificatie, die soms door henzelf gegeven is.

ERICA VAN BROECKHUIJSEN (1964) kreeg haar opleiding in Calgary (Canada, 1985), de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht (1988-1990) en aan de Koninklijke Academie voor Kunsten en Vormgeving in Den Bosch (1991-1994).

Zij maakt functionele, sculpturale vormen zoals zitbanken en tuinderanden. Dierfiguren spelen hierbij een belangrijke rol, waarbij de houding van het dier op bijzondere wijze verwerkt wordt.

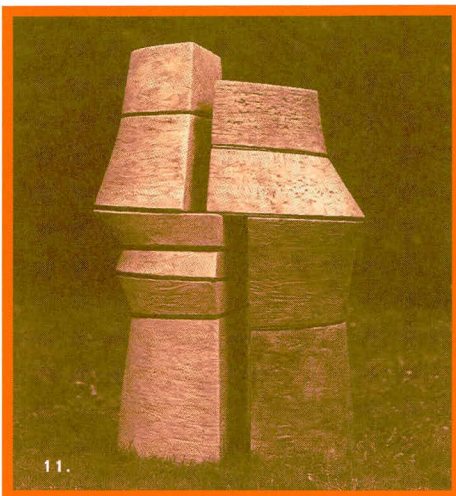

JAN HAANS (1949) werd opgeleid aan de Academie van Beeldende Kunsten Sint Joris in Breda (1965-1970) en op de Experimentele Afdeling van de Porcelayne Fles in Delft (1971-1975). Sinds 1986 is hij docent keramische vormgeving bij de Academie voor Beeldende Kunst te Enschede. Hij heeft vele keramische facetten en maakt literair beïnvloed werk, dat dikwijls als een keramisch schilderij overkomt. De laatste tijd maakt hij vazen en obelissen, die als 'neo art déco' kunnen worden getypeerd.

JOOP HOBIJN (1930) is een autodidakt die zijn werk ziet als naïef realistisch met een humoristische tot ironische inslag. De decoraties van zijn poppen worden vaak ingekrast en met engobe, majolica of glazuur ingevuld.

JAN OOSTERMAN (1911) kreeg een schildersopleiding van zijn vader (1934 e.v.) en keramisch onder-richt van Albert Schröder. Begon in 1945 zelfstandig in Hilversum, vestigde zich in 1969 in Breukelen, na enige jaren in Zuid-Frankrijk te hebben gewoond. Zijn objecten zijn dikwijls abstrakt en dan tegelijkertijd verlicht met naturalistische, poëtische voorstellingen. De relaties tussen mens en dier en tussen mensen onderling houden hem nadrukkelijk bezig. Van 1963 tot 1976 was Oosterman docent aan de Academie voor Kunst en Vormgeving in Den Bosch. Hij is van deze groep de oudste, nog steeds actieve kunstenaar.

GERA VAN DER LEUN (1966) ontving haar opleiding aan de Christelijke Academie van Beeldende Kunsten 'Constantijn Huygens' te Kampen (1984-1990). Zij maakt keramische beelden en fonteinen, los opgestapeld uit eenvoudige, geglazuurde onderdelen met voldoende onderlinge tussenruimten voor het toelaten van licht en water.

NIKOLAAS VAN OS (1950) werd van 1968 tot 1972 opgeleid als beeldhouwer en keramist aan de Vrije Academie in Den Haag. Hij is van mening dat er over zijn beelden vaak te ernstig wordt gesproken. Het zijn eigentijdse wezens, die dikwijls op fabeldieren lijken en voor een plaats in de open lucht bestemd zijn. Van Os put zijn inspiratie uit een grote historische literaire kennis. Aan de vormgeving ligt een rijke fantasie ten grondslag.

BRIGITTE REUTER (1939) kreeg een keramische vakopleiding aan de Technische School in Gouda. Van 1985-1987 nam zij lessen bij Gert de Rijk. Sinds 1989 heeft zij onder de naam 'Keramisch Atelier' een eigen werkplaats met galerie aan de Brigittenstraat in Utrecht. Zij is sterk beïnvloed door de Japanse keramiek en maakt schalen en

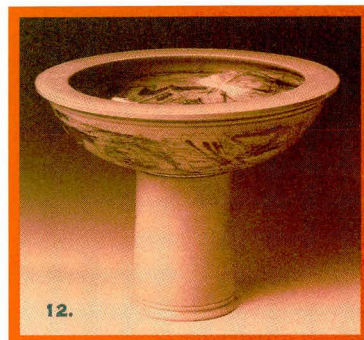
theekommen in Rakutechniek. Indrukken uit de natuur zijn een tweede inspiratiebron.

MARGREET DE VRIES (1954) studeerde aan de Academie Minerva in Groningen en zij nam deel aan verschillende workshops. Zij laat zich inspireren door dans, ballet en beweging. Haar werk wordt opgebouwd uit dunne gescheurde kleiplaten, ingekleurd met oxyden, engobes en pigmenten.

GERT DE RIJK (1945) kreeg van 1961-1966 een opleiding Monumentale Kunst aan de Utrechtse Academie Artibus. Hij werkte bij Mobach en Jan van Ham, van wie hij in 1965 de pottenbakkerij 't Bolwerk' overnam.

Begonnen als een traditioneel werkend draaier ging hij steeds meer over naar een uit de techniek voortkomend eigenzinnig eigentijds werk. Hij is van mening, dat iemand zich soms geweld moet aandoen om tot nieuwe dingen te komen. Hij vormt met de hand of draait in vervaardigd zowel herkenbare figuratieve vormen als gestileerde sculpturen.

Sinds 1991 werkt hij met drie vrienden, Anco en Henk van der Haar en Gerard van Rooy, schilders en etsers, aan het maken van keramiek in zijn atelier in de Twijnstraat aan de Werf, onder de naam Groep Z 4.

JOS VULTO (1953) werd opgeleid aan de Utrechtse Academie Artibus (1972) en de Amersfoortse Academie voor Beeldende Vorming (1976). Sinds 1988 heeft zij een eigen atelier en werkt nu in Soest. Zij maakt potten en vazen van in een zoutoven gestookte Franse grès. De decoratie wordt vaak aangebracht door in de potten te krassen en klei met gekleurd slijb te beschilderen. Regelmatig terugkerende motieven zijn: vierkant, driehoek en cirkel.

eigenaar van de pannenbakkerij Oostveen Mobach de huur opzegde. Op de hoek van de Jutphase weg en de Amaliastraat werd een geschikt pand gevonden, dat helaas voor een pottenbakkerij veel moeilijkheden opleverde. De omwonenden verzetten zich tegen een schoorsteen van de vereiste hoogte en tegen de verwachte 'roet, vuile boel en lawaai'. Uiteindelijk kreeg Mobach een voorwaardelijke vergunning, die na een proeftijd van zes maanden werd omgezet in een definitieve. Het gezin ging boven de fabriek wonen. De winkel kwam in een klein pand aan de Oudegracht. Spoedig moest omgezien worden naar meer ruimte voor de fabriek. Hiervoor werd een geschikt stuk grond gevonden aan het Merwedekanaal. Hier is het bedrijf nog steeds gevestigd. Een niet voorziene tegenslag was, dat op het bouwterrein nog geen water, elektriciteit en gas waren aangelegd. De plannen hiervoor waren aanwezig, maar de uitvoering werd door de eerste Wereldoorlog dusdanig vertraagd, dat de aanleg pas in 1919 tot stand kwam. Tot die tijd werd verlicht met petroleum en carbid; water werd uit regenputten en het Merwedekanaal betrokken. De produktie kon alleen door handkracht tot stand komen. Nadat eindelijk in 1919 electriciteit was verkregen, kon worden overgegaan op machines, onder andere voor de veel energie vergende kleibereiding. Ale en Klaas II werden tijdens de mobilisatie 1914-'18 voor militaire dienst opgeroepen, maar Klaas II kon met enige regelmaat in de fabriek blijven werken, omdat hij in Jutphaas was gedetacheerd. Ondanks de mobilisatiemoeilijkheden kon de fabriek van Mobach op volle kracht doorwerken om een inmiddels vertrouwd geworden assortiment te maken.

In 1915 kwam Klaas III (1902-1980) in het bedrijf werken. Hij was een zoon van Jaan, de oudste van Klaas I. Deze Jaan heeft niet in de pottenbakkerij gewerkt, maar hielp wel bij het opzetten van het bedrijf door als metselaar mee te werken aan de ovenbouw.

Na de eerste Wereldoorlog doet in de beeldende kunsten en ook in de kunstnijverheid een expressionistische stroming haar intrede. In Nederland manifesteert deze zich in de zogeheten Amsterdamse School. Elders, in Noordwest-Europa en in de Verenigde Staten, komt deze tendens tot uiting in een stijl, die tegenwoordig Art Déco wordt genoemd. Ook bij Mobach beseft men meer met de tijd mee te moeten gaan en in de produktie van de jaren '20 en '30 zijn deze stijlvormen en de Europese en Aziatische invloeden goed te volgen. Hierbij spelen techniek en toeval een rol. In 1923 neemt Mobach glazuurrecepten van de toen opgeheven Utrechtse fabriek Sint Lukas over; dit leidde tot een uitgebreide serie vazen met soms heel bonte kleuren, die gretig aftrek vonden. Daarna werden onder meer vazen met brons-effecten geproduceerd.

Toen Klaas I zich in 1925 op zeventigjarige leeftijd terugtrok, had hij met hulp van zijn zoons een eenmansbedrijf geleidelijk uitgebouwd tot een van de belangrijkste aardewerkfabrieken in Nederland. In Jaap Romijns '80 JAAR MOBACH' worden die eerste generaties als volgt getypeerd: de stichter krijgt de waardering voor zijn energie, Klaas II is de grote decorateur, Klaas III de

grote draaier en als dusdanig de waardige opvolger van de stamvader, en Bouke I wordt gezien als de allround keramist.

Bouke II (1924), zoon van Klaas II, kwam in 1938 in de pottenbakkerij, waar hij leerde draaien, stoken en glazuur bereiden. Hij werd op den duur vooral ontwerper en uitvoerder van bijzondere objecten. De crisisjaren '30 lieten ook Mobach niet onberoerd, al hadden nieuwe ontwerpen, zoals de serie dierfiguurtjes wel succes.

De tweede Wereldoorlog leidde, in tegenstelling tot de eerste, wel tot sluiting van het bedrijf omdat de Mobachs weigerden een 'Verwalter' in de directie op te nemen.

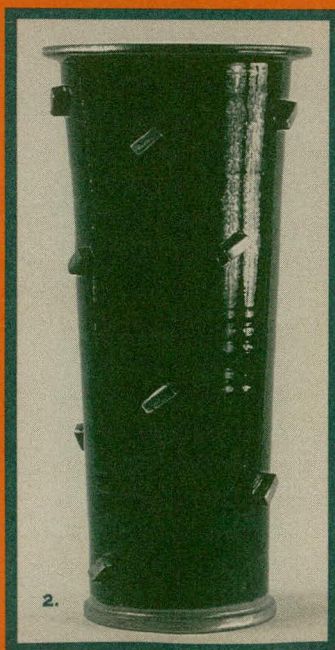
Na 1945 kwam het bedrijf weer geleidelijk op gang. De markt voor keramiek werd groter: interieurs van kantoren en andere gebouwen werden voorzien van plantenbakken en grote vazen, exterieurs kregen keramische gevelversieringen en tuinvazen, kerken kregen liturgisch aardewerk in de vorm van doopvonten, kandelaars en avondmaalserviezen. Nieuwe generaties Mobach dienden zich aan, waaronder in 1951 Jaan (1933), een zoon van Klaas III. Hij experimenteert vooral met nieuwe glazuren op basis van natuurlijke grondstoffen. Hij vormt en glazuurt bij voorkeur op de draaischijf. Op inventieve wijze vertolkt hij de esthetische voorkeuren van zijn generatie. Zijn zoon Kasper (1961) vertegenwoordigt vanaf 1986 de jongste generatie in het bedrijf. Ook hij gaat als het ware de strijd met de tijdgeest aan door het zoeken van een evenwicht tussen het technische gedicteerde en het artistiek gewenste. Zijn experimenteren met gemengde technieken is opmerkelijk.

De dochter van Klaas II, Hanna (1934) geldt in het bedrijf als 'een hoofdstuk apart'. Zij studeerde kunstgeschiedenis aan de Utrechtse universiteit, werd uiteindelijk beeldhouwer en heeft een eigen atelier in Amsterdam. Zij heeft een lyrische beeldingskracht en ontwerpt veel keramiek, die vaak in het familiebedrijf wordt uitgevoerd.

Behalve de Mobachs hebben enige andere bekwame keramisten soms heel lang in het bedrijf gewerkt. Piet Knepper (1927), Joke Stroes (1942), Tom Bruinsma (1953) en Tineke Buisman-Scholten (1951) hebben verscheidene collecties ontworpen en menige unica gevormd.

Mobach 1895-1995: het eeuwfeest is een stimulans om met werkkraft en vertrouwen voort te blijven gaan. Een aantal 'Vrienden van Mobach' heeft met steun van gemeente en provincie, alsmede van een aantal instellingen het Mobach Keramiek Museum gevestigd in een deel van de oude fabriek aan de Kanaalweg in Utrecht. Hierin is de historische verzameling van Mobach ondergebracht en worden regelmatig tentoonstellingen gehouden, over facetten van het bedrijf uit verleden en heden.

Twee andere belangrijke Utrechtse bedrijven uit de beginjaren van Mobach waren de Holland en St. Lukas, die al lang geleden opgeheven zijn. De FAYENCE- EN TEGEL-FABRIEK 'HOLLAND' werd in 1893 op het terrein van de

Tenslotte besteedt de tentoonstelling aandacht aan een bijzonder experiment van Gert de Rijk uit 1987. Hij nodigde toen zeventien, bijna allen uit Utrecht afkomstige schilders, grafici en beeldhouwers uit om zich twee weken lang, als het ware opgesloten in zijn atelier, te wijden aan het maken van keramiek: een aan de meesten onbekende techniek en vaardigheid.

Het waren: Dolf Zwerver, Ed. Dukkers, Nico Rijpkema, Bertus Jonkers, Eric Oldenhof, Peter van Poppel, Henk en Anco van der Haar, John Noy, Betty Müller, Gerard van Rooy, Annemarie Pel, Eric Wittenberns, Busse Weidema, Jaap Versteegh, Wout Maters en Joop Wouters.

Het resultaat was verrassend in de vorm van meer dan 200 werkstukken zoals schalen, vazen, tegels, figuurtjes, maskers en andere ruimtelijke objecten. De daarop volgende veiling in kunstzaal 'De Reiger' werd een groot succes en er werden soms hoge prijzen betaald, tot grote tevredenheid van de kunstenaars en van de kopers die meenden voor een redelijke prijs iets bijzonders te hebben gekocht.

Uit de expositie 'Een eeuw Utrechts aardewerk' blijkt dat het regionaal goed gaat met de keramiek, die zich in de 20ste eeuw zowel functioneel ambachtelijk als onafhankelijk beeldend ontwikkeld heeft. Mobach Pottenbakkers hebben hiertoe honderd jaar lang een belangrijke bijdrage geleverd en de keramisten van nu huldigen hen door hun werk collegiaal rond dat van Mobach op te stellen.

M. SINGELENBERG-VAN DER MEER

BELANGRIJKSTE LITERATUUR

Catalogi tentoonstellingen:

- Utrecht, Centraal Museum (en Beverwijk, Kennemer Oudheidkamer), 1980, De Vier Paddestoelen en hun Sporen
- Utrecht, Centraal Museum, 1976, Jugendstil aardewerk uit eigen bezit
- Keramiegids '94, Hedendaagse Keramiek in Nederland
Uitgave Nederlandse Vakgroep Keramisten, 1994
- Romijn, J., '80 jaar Mobach', Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek, nr. 81, 1976
- Schipper, W., 'De N.V. Kunstaardewerkfabriek St. Lukas te Utrecht', Antiek, jg. 11, 1976, pp. 39-51
- Schipper, W., 'De Faience- en Tegelfabriek "Holland" te Utrecht', Antiek, jg. 11, 1977, pp. 598-612
- Singelenberg-van der Meer, M.,
Mobach Pottenbakkers in Utrecht, Leeuwarden, 1986²
- Singelenberg-van der Meer, M.,
Nederlandse keramiek- en glasmerken 1880-1940, Lochem 1995⁵
- Spruit-Ledeboer, M.G.,
Nederlandse Keramiek 1900-1975, Assen-Amsterdam 1977
- Spruit-Ledeboer, M.G.,
Nederlandse Keramiek 1975-1985, Amsterdam 1985
- Sterk, A., St. Maarten Porcelain, Han Knaap, Gent 1987
- Straaten, E.J. van, 'Aardewerknijverheid in Nederland 1876-1940', Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek, nrs 94-95, 1979 (tevens catalogus reizende tentoonstelling 1979)
- Romijn, J., '80 jaar Mobach',
Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek, nr 81, 1976

BEELDMATERIAAL

1. Aardewerkfabriek Mobach Pottenbakkers, Utrecht (1895)
Klaas Mobach jr. (1893-1980): VAAS, 1913 (INV.NR. 17062)
2. Kasper Mobach (1961): MODERNE VAAS, 1995
3. Fayence- en Tegelfabriek Holland, Utrecht (1856-1933):
JARDINIÈRE, 1894 (INV.NR. 21142)
4. Aardewerkfabriek St. Lukas (1909-1930):
KOM MET DECORATIEVE VISSSEN, 1909/1913 (INV.NR. 2992)
5. Jan van Ham (1892-1989):
POT MET DEKSEL, NA 1923 (INV.NR. 21256)
6. Cris Agterberg:
PORTRET VAN DANSERES DARJA COLLIN, 1923 (INV.NR. 17023)
7. Luigi de Lerma (1907-1965):
VAAS MET ARCADISCH LANDSCHAP, 1943 (INV.NR. 9395)
8. Erica van Broeckhuijsen (1964): ZITOBJECT GORILLA, 1993
9. Nikolaas van Os (1950): VROUWENFIGUUR, 1995
10. Joop Hobijn (1930): GRIJZE CLOWN MET TROMMELSTOKKEN, 1994
11. Gera van der Leun (1966): OBJECT, 1994
12. Gert de Rijk (1945): OBJECT, 1994
13. Jos Vulto (1953): DOOS, 1994

UTRECHTS AARDEWERK

100 jaar

CENTRAAL
MUSEUM
UTRECHT

ter ere
van een eeuw
Mobach
pottenbakkers

23-9

T/M

5-11

1995

Colophon:

Tekst: M. Singelenberg-van der Meer

Eindredactie: I. van Zijl

© Foto's: Centraal Museum Utrecht

Gemeentelijke Fotodienst Utrecht

Vormgeving: De Vormers, Utrecht

Druk: Spijker Drukkerij, Buren

© Centraal Museum Utrecht

INLEIDING

UTRECHT WAS EEN BELANGRIJKE ROMEINSE GRENSPOST EN GEDURENDE DE MIDDELEEUWEN DE GROOTSTE STAD IN DE RIJNDELTA. DAARNA ZOU HET MET UTRECHT BERGAF ZIJN GEGAAN. DE STRATEN IN DE TWEEDE HELFT VAN DE 18DE EEUW WERDEN VOLGENS DE GANGBARE OPVATTING OPGEFLEURD DOOR HET STUDENTENLEVEN, DAT ZIJN BESTAAN MEER TE DANKEN ZOU HEBBEN GEHAD AAN HET ZUIVERE STADSWATER DAN AAN DE KWALITEIT VAN DE UNIVERSITEIT.

PAS IN DE 20STE EEUW WERD UTRECHT DOOR HAAR CENTRALE LIGGING EEN WELVAREND LANDELIJK DIENSTENCENTRUM. DIT IS EEN TE EENZIJDIG EN NIET HELEMAAL JUIST BEELD VAN UTRECHT. OOK HIER BESTOND IN DE TWEEDE HELFT VAN DE 19DE EEUW DE BEHOEFTE OM DE MAATSCHAPPIJ TE MODERNISEREN. DIT VIEL NIET MEE, OMDAT NEDERLAND EEN OVERWEGEND AGRARISCH LAND WAS MET MEER ECONOMISCHE DIEPTE DAN HOOGTEPUNTEN. UTRECHT LIEP ACHTER, MAAR WAS EEN PLAATSELIJK EN REGIONAAL CENTRUM VOOR BESTUUR EN RECHTSPRAAK GEBLEVEN. VELE VORMEN VAN ONDERWIJS EN ENIGE KERKGENOTSCHAPPEN HADDEN HIER HUN BASIS EN IN DE LOOP VAN DE 19DE EEUW WERD HIER VEEL INDUSTRIE EN HANDEL GEVESTIGD. DIT LEVENDIGE CENTRUM KREEG AL IN HET LAATSTE DECENNIUM WEER BETEKENIS OP CULTUREEL GEBIED. MUZIEK, LETTERKUNDE, BEELDENDE KUNSTEN EN ARCHITECTUUR KWAMEN TOT BIJZONDERE ONTWIKKELING TIJDENS EN NA DE EERSTE WERELDOORLOG.

HIERBIJ HEBBEN HET ALOUDE SCHILDER- EN TEKENKUNSTIG GENOOTSCHAP 'KUNSTLIEFDE' EN HET VEEL NIEUWERE, IN 1905 OPGERICHTE VOOR DE KUNST EEN BELANGRIJKE ROL GESPEELD. OOK DE AVONDCURSUS VAN HET KUNSTINDUSTRIËEL ONDERWIJS DER VEREENIGING 'HET UTRECHTSCH MUSEUM VOOR KUNSTNIJVERHEID TE UTRECHT', BETER BEKEND ALS DE KUNSTNIJVERHEIDSSCHOOL, HEEFT BEKENDE LEERLINGEN GEHAD, ZOALS GERRIT RIETVELD, BOUKE I EN KLAAS II MOBACH.

1.

UTRECHTSE BEDRIJVEN

Door die economische en culturele opbloei van Utrecht kreeg ook de aardewerkindustrie weer nieuwe impulsen. Op 21 september 1895 richtte Klaas Mobach I (1855-1928) in Jutphaas een eigen werkplaats op met een geleend bedrijfskapitaal van 500 gulden. De stichter kwam uit Friesland waar hij als draaier-modelleur bij de nog bestaande fabriek van Tichelaar had gewerkt. De ruimte, waarin de werkplaats werd gevestigd, bestond uit een voormalig koetshuis met aangrenzende stal achter het Panovenbedrijf van J. Oostveen. Er werd een oven gebouwd en er werden een draaischijf, een paar stellingen en enige tafels geplaatst. Grondstoffen konden ook nog worden aangekocht. Klaas werd bij de bouw geholpen door zijn vader Jaan Pieters (1826-1898), die in 1888 naar Utrecht was gekomen, waar hij tevergeefs getracht had een aardewerkfabriekje te beginnen. Zijn zoon, Klaas II (1893-1976), die in 1904 bij zijn vader ging werken, schrijft in zijn 'Herinneringen' uit 1970-75, dat hij weinig weet over de eerste vijf productie jaren. Wel staat vast, dat Klaas I in die periode traditioneel Fries snijwerk maakte. Na 1900 werd, in navolging van Amstelhoek en Willem Brouwer, stilistisch een nieuwe weg ingeslagen. Deze vormgeving wilde een nieuwe kunst voor een nieuwe maatschappij zijn en reageerde hierbij vooral op het eeuwenlang parafraseren van klassieke en middeleeuwse vormen. De Nieuwe Kunst, die elders met ook in Nederland gebruikte termen Art Nouveau en Jugendstil heet, kwam niet alleen tot uitdrukking in de architectuur en beeldende kunsten, maar ook in talloze gebruiks- en siervoorwerpen. In Utrecht waren verscheidene kunstenaars, behorende tot de Gereformeerde Kring, betrokken bij de ontwikkeling van de Nieuwe Kunst. Zij hadden als lidmaten van een jonge kerk, geen behoefte aan vereenzelving met een traditioneel Protestants kerkgenootschap. Klaas I behoorde tot deze kring en zijn vader was ouderling van de Gereformeerde Oosterkerk aan de Maliebaan. Architect P.J.C. Klaarhamer, leermeester van de eveneens van gereformeerde huize zijnde Gerrit Rietveld, heeft enige ontwerpen voor Klaas I gemaakt. Ook P. Houtzagers, de directeur van de Kunstnijverheidsschool leverde een ontwerp dat voor Klaas I een impuls was om verder te gaan in de geometrische richting van de Nieuwe Kunst. Hij draaide roodbakkende klei vaak tot hoog opgaande vazen met blauwe tot groene matglazuren. De versiering bestond uit elementaire op vlechtwerk gelijkende banden en geometrische ornamenten in aardkleuren die niet tegen elkaar afstaken. De versieringstechniek was verschillend: engobe en inlegwerk. Zoon Bouke I (1884-1953), die al vanaf 1897 in het bedrijf meewerkte, volgde in 1904 een avondcursus van de Kunstnijverheidsschool. Hij kreeg les van de 'modernisten', wat door hem en zijn vader ten volle werd benut. Het ging blijkbaar goed, want het gezin verhuisde naar een ruime woning aan de Maliesingel. Hierin was ook vanaf 1905 de winkel van het bedrijf gevestigd onder de naam 'De Utrechtse Pottenbakker'. Vier van de zes zonen werkten voor het bedrijf: direct, zoals Klaas II en Johannes Dirk (1890-1968), of via een stage elders, zoals Bouke I, die in 1906 bij Haga in Purmerend de nodige kennis over glazuren opdeed. Een jaar later kwam Ale ook in het florerende bedrijf, dat toen de geleende 500 gulden in één keer aan de geldschieter terugbetaalde. In 1909 kwam een tweede ingrijpende verandering, omdat de nieuwe